

Η ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΤΣΥ ΚΑΛΙΜΠΑΝ: Ο JOYCE ΚΙ Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ¹

Declan Kiberd*

Ο *ΟΔΥΣΣΕΑΣ* του Joyce αντιμετωπίζεται συχνά ως καταγραφή του πνεύματος που κυριαρχεί στην Ευρώπη του μοντερνισμού το 1922, τη χρονιά δηλαδή της έκδοσής του. Αλλά για τον ίδιο λόγο αποτελεί και μιαν ομολογία: η Ευρώπη δεν θα ήταν τίποτε χωρίς τις αποικιακές της κτήσεις. Ο *Οδυσσέας* είναι μια απ' τις πρώτες σημαντικές εκφράσεις της σύγχρονης εποχής, από έναν λογοτέχνη που μιλάει εξ ονόματος ενός άρτι απελευθερωμένου λαού. Ο τέως κοσμήτωρ του Trinity College του Δουβλίνου J.P. Mahaffy ένωσε ξεκάθαρα την καταστρεπτική του ισχύ: κατ' εκείνον, αυτή η έκδοση αποδεικνύει ότι «ήταν σφάλμα να δημιουργηθεί ένα χωριστό πανεπιστήμιο για τους ιθαγενείς της νήσου, για τους αλήτες που έφτυναν μέσα στο ποτάμι του Liffey». Η χρήση του όρου «ιθαγενής» καταδεικνύει μια κεντρική αλήθεια σχετικά με τον James Joyce: διωγμένος από την Ιρλανδία, τηρώντας περιφρονητική στάση έναντι της Μεγάλης Βρετανίας και αμήχανος μπροστά στον ουμανισμό της Ευρώπης, τον οποίο ποτέ δεν κατάφερε ν' αποδεχθεί πλήρως, έγινε ένας νομάς, ένας διεθνής συγγραφέας.

Ήταν ίσως ο μόνος απ' τους μεγάλους συγγραφείς της μετα-αποικιακής περιόδου που δεν κατέφυγε στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας ή τα πυκνόφυτα τοπία της γειτονικής υπαίθρου: γι' αυτόν, όπως και για τον Naïraul, το «αίνιγμα της άφιξης», δηλαδή η επώδυνη ανακάλυψη ότι η κουλτούρα από την οποία είχε αφομοιωθεί δεν είχε τελικά κάποιο κέντρο, δεν υπήρξε μάλλον ποτέ. Η υπόθεση αυτή είχε εξ αρχής λήξει για τον Joyce κι άνοιξε πανιά μακριά από φιλόξενα λιμάνια: η παράξενη μοίρα του ήταν ότι αναδείχθηκε σε κεντρική μορφή της παγκόσμιας λογοτεχνίας, ενώ παρέμεινε κοντά στα πολιτιστικά πράγματα της Ιρλανδίας και της Αγγλίας. Αστευόμενος, θεωρούσε τον εαυτό του το νεότερο μέλος των Wild Geese (Άγριες χήνες), των Ιρλανδών επαναστατών που, μετά το 1681, θέλησαν να εκπαιδευτούν στους στρατούς της καθολικής Ευρώπης, με την ελπίδα να διώξουν στη συνέχεια τον κατακτητή· στην πραγματικότητα ήταν ένα είδος εμιγκρέ Gastarbeiter, προερχόμενος από μια χώρα της περιφέρειας, της οποίας η οικονομία βρισκόταν σε χρόνια ύφεση.

Όπως και πολλοί εμιγκρέδες στις δεκαετίες που ακολούθησαν, ο Joyce διεξήγαγε τις έρευνές του, την αντεστραμμένη του ανθρωπολογία, στην Κεντρική Ευρώπη, ανησυχώντας σε μόνιμη βάση για την επικείμενη εξαφάνιση της πατρίδας που είχε εγκαταλείψει. «Αν είναι πράγματι ικανή ν' αναστηθεί, ας ξυπνήσει», έγραφε στα 1907, «διαφορετικά, ας καλύψει την κάρα της κι ας ξαπλώσει αξιοπρεπώς στον τάφο της εις τον αιώνα τον άπαντα». Ο εμιγκρές διανοούμενος

κατατρίχεται σε μόνιμη βάση απ' την αίσθηση ότι μιλά ενώπιον δικαστηρίου· το ίδιο ίσχυε και για τον Joyce. Μέσα από τα άρθρα του προσπαθούσε να μεταδώσει στον ανεπτυγμένο κόσμο κάτι απ' την αθλιότητα του δικού του λαού. Δεν πίστευε στ' αλήθεια ότι αυτά που ήθελε να πει θα γίνονταν κατανοητά. Υιοθετώντας για λόγους στρατηγικής το αστικό ιδίωμα ενός κατοίκου της Κεντρικής Ευρώπης, περιέγραψε την περίπτωση ενός κατηγορούμενου για φόνο, μη δυνάμενου να μιλήσει, που δικάζεται κατά τρόπον περίεργο και άδικο στην Ιρλανδία. «Η μορφή αυτού του γέροντα που βρίσκεται εντελώς σαστισμένος, σαν κατάλοιπο ενός πολιτισμού που δεν είναι ο δικός μας, κωφάλαλος μπροστά στους δικαστές του», λέει στους αναγνώστες του της Τεργέστης, «αποτελεί σύμβολο του ιρλανδικού έθνους στο εδώλιο του κατηγορουμένου της κοινής γνώμης». Το πρόβλημα του γέροντα αυτού κρατούμενου ήταν μια εκδοχή του δικού του προβλήματος: πώς να εκφράσει την ασταθή και ρευστή πλευρά της ιρ-

λανδικής εμπειρίας, με μια μορφή ωστόσο κατανοητή για τους κριτές της διεθνούς τάξεως; Η Ιρλανδία αποτελούσε πράγματι μιαν επισφαλής επινόηση· ήταν ωστόσο δημιούργημα αρκετά παραστατικό, ώστε να γίνει πραγματικότητα· αλλά στα 1907 ο λαός του έκοψε τις σχέσεις του με το παρελθόν: γίνεται ένα έθνος εξορίστων και μεταναστών που παραδέρνει ανάμεσα στην παράδοση και τον νεωτερισμό. Οι Ιρλανδοί ασφαλώς δεν βρισκόταν σε μια κατάσταση που τους επέτρεπε να βρουν τον εαυτό τους, καθώς η πραγματικότητά τους ήταν απλώς η εμπειρία του περάσματος από τον έναν κώδικα στον άλλον. Ο πιο σύντομος δρόμος για την Τάρα, το υποσυνείδητο κέντρο του κελτικού πολιτισμού, περνούσε στην πραγματικότητα απ' το Holyhead, αυτό το κέντρο διαλογής των εξορίστων που

βρίσκονταν καθ' οδόν για τις πόλεις της Αγγλίας και της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αλλά ο Joyce πήρε μαζί του στην εξορία του την αρχαία γαελική ιδέα, σύμφωνα με την οποία η συνειδηση ενός λαού γίνεται αντιληπτή μόνο μέσα απ' τη λογοτεχνία.

Η αντεστραμμένη ανθρωπολογία

Ήσαν τόσα τα διαφορετικά επίπεδα της εθνικής εμπειρίας που έπρεπε να κατανοηθούν, κι όμως ο Joyce δεν είχε στη διάθεσή του καμιά κεντρική δεσπόζουσα εικόνα, καμιά ενοποιητική ερμηνευτική κατηγορία, καμιά εσωτερική πηγή αυθεντίας. Εξαιρετικά κινητικοί και προσαρμοστικοί, οι Ιρλανδοί βρίσκονταν παντού και πουθενά, διασκορπισμένοι στον κόσμο, νιώθοντας παρ' όλ' αυτά ξένοι στην ίδια τους τη χώρα. Ο φόβος που είχε καταλάβει τους Pearse, McDonagh και Desmond Fitzgerald το 1914 – ότι ένα μεγάλο ιστορικό έθνος ήταν δυνατό να αφανιστεί, τη στιγμή που δεκάδες χιλιάδες απ' τους άνδρες του όδευαν εθελοντικά στη σφαγή, στον πόλεμο μιας άλλης χώρας – αυτός ο φόβος είχε κυριεύσει και τον Joyce. Άρχισε να γράφει τον *Οδυσσέα* με την ελπίδα να βρει μια κατάλληλη φόρμα που να ταιριάζει στην παράξενη αυτήν εμπειρία, μια φόρμα ικανή να του επιτρέψει σε τελική ανάλυση να διακηρύξει τις νέες

LIBER

δέλτους ενός νέου νόμου σε μια εκτός νόμου γλώσσα, προκειμένου να την κλείσει βαθιά στον δικό του διανοητικό Τρίτο Κόσμο. Ήθελε να αναπαράσχει έναν υπό διαμόρφωση κόσμο σ' ένα κοινό που ανήκε στον ήδη διαμορφωμένο κόσμο. Απ' αυτήν την άποψη, στάθηκε ένας απ' τους εμγκρέδες που δημιούργησαν το καινούργιο βάσει των μεταλλάξεων του παλιού. Στα χέρια ενός Rushdie η ενός Naïraul το μυθιστόρημα έγινε η φόρμα μέσω της οποίας τα μέλη μιας αυτόχθονης καλλιεργημένης ελίτ απευθύνονται στους παλιούς δασκάλους τους· αλλά πολλές δεκαετίες πριν αυτοί αρχίσουν να γράφουν, ο Joyce είχε χρησιμοποιήσει την αφηγηματική πρόζα για να αποτυπώσει την παράδοση του προφορικού χαριεντισμού και την προφορικότητα ενός λαού τα οποία μπορεί και ποτέ να μην κατέγραφε, αν δεν είχε κοινωνήσει ενός πολιτισμού πιο συγκροτημένου και πιο σίγουρου για τον εαυτό του. Αν κι ο *Οδυσσέας* αποτελεί συλλογική έκφραση μιας ανθρώπινης κοινότητας, δύσκολα φαντάζεται κανείς ότι κάποιο απ' τα πρόσωπα του μυθιστορήματος (με εξαίρεση ίσως τον Στήβεν) θα ήταν στ' αλήθεια σε θέση να το γράψει. «Έβαλα μέσα στο βιβλίο μου τους λογάδες του Δουβλίνου», καυχόταν ο Joyce, «κι όλα όσα αυτοί έχουν ξεχάσει». Για όλους αυτούς τους λόγους, λίγοι θα φαντάζονταν τον Λεοπόλδο ή την Μόλλυ Μπλουμ να διαβάζουν τον *Οδυσσέα* – γεγονός που το καθιστά, από την άποψη αυτή, κείμενο κατ' εξοχήν μετα-αποικιακό.

Ωστόσο, τα πρόσωπα αυτά δεν είναι καθόλου πρωτόγονα ή απλοϊκά. Ο Joyce τοποθετεί τη δράση στο «επίκεντρο της παράλυσης» που ήταν το Δουβλίνο στα 1904, πεπεισμένος ότι, εάν μπορούσε να φτάσει στην ίδια την καρδιά της πόλης, θα ήταν σε θέση να κατανοήσει τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις του σύγχρονου κόσμου. Ιρλανδός καθώς ήταν, δεν θα συγχωρούσε ποτέ την υπόθεση σύμφωνα με την οποία οι «μη ανεπτυγμένες» χώρες, σαν τη δική του, αντιστοιχούσαν σ' ένα προηγούμενο στάδιο ανάπτυξης των ανεπτυγμένων χωρών: οι εύκολες εξελικτικές θεωρίες σαν του Δαρβίνου ή του Μαρξ δεν του ταίριαζαν. Στον *Οδυσσέα*, ο Joyce ήταν αρκετά ριζοσπαστικός ώστε να παρουσιάζει τον αισιόδοξο χριστιανισμό του M. Deasy και το σοσιαλιστικό δράμα μιας αταξικής κοινωνίας ως τις δυο όψεις της ίδιας καταπίεσης. Ο ίδιος είχε μια εντελώς διαφορετική άποψη. Η προσωπική πείρα τού είχε ήδη μάθει ότι να είσαι μοντέρνος σημαίνει να βιώνεις μια αδιάκοπη αποσύνθεση και ανανέωση, έχοντας όμως τη δυνατότητα να φτιάχνεις τον δικό σου κόσμο μέσα σ' αυτό το χάος. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι Ιρλανδοί υπήρξαν ένας απ' τους πιο ξεριζωμένους λαούς: καθώς πια δεν πίστευαν στο μέλλον τους, έχοντας χάσει τη γλώσσα τους, κυριευμένοι από ένα συναίσθημα ανομίας και αδιαφορίας, έδειχναν χαμένοι και καταδικασμένοι. Ακόμη κι αν ο *Οδυσσέας* διαδραματίζεται κατά τη διάρκεια μιας μέρας του 1904, πρόκειται αναγκαστικά για την απεικόνιση της Ιρλανδίας στα τέλη της βικτωριανής εποχής, για την υπό διαμόρφωση Ιρλανδία και, επομένως, για τη μορφολογία της αποικιακής χάνωσης. Έτσι ακριβώς τον διάβασε ο George Bernard Shaw κι έγραψε στον εκδότη του Joyce με τρόπο μάλλον διφορούμενο:

«Θα ήθελα να περιυκλωθεί το Δουβλίνο, για να συγκεντρωθούν όλοι οι άνδρες από δεκαπέντε έως τριάντα χρόνων· να τους αναγκάσουν να διαβάσουν αυτό το βιβλίο και μετά να τους ζητήσουν ν' απαντήσουν προσεκτικά αν βρίσκουν κάτι το διασκεδαστικό μέσα σ' όλη αυτή τη χλεύη και τη χυδαιότητα, με την αισχρή γλώσσα και το αι-

σχρο πνεύμα. Θα είστε το δίχως άλλο ένας νεαρός βάρβαρος που παρασύρεται απ' τη διέγερση και τον ενθουσιασμό που εμπνέει η τέχνη στους ρομαντικούς νέους, αλλά για μένα όλα τούτα είναι η φρικτή πραγματικότητα: τους περπάτησα αυτούς τους δρόμους, τα ξέρω αυτά τα μαγαζιά, έλαβα μέρος σ' αυτές τις συζητήσεις. Απ' αυτήν την πραγματικότητα ξέφυγα και πήγα στην Αγγλία στα είκοσι μου χρόνια· και σαράντα χρόνια μετά έμαθα απ' τα βιβλία του κυρίου Joyce ότι η αγριότητα είναι το ίδιο διαδεδομένη στο νέο Δουβλίνο, όπως και στα 1870... Είναι ωστόσο σχετικά παρήγορο που ένας τουλάχιστον άνθρωπος ένωσε αυτό το πράγμα αρκετά βαθιά, ώστε ν' αντιμετωπίσει τη φρικαλεότητα και να την καταγράψει...»

Ο Shaw υπενθύμιζε ότι, για νέους ανθρώπους, η ζωή στο Δουβλίνο που είχε αφήσει το 1876 ήταν σχεδόν αφόρητη. Τους καλλιεργούσε «ένα είδος άσκοπου χλευασμού και εξευτέλισης, κάνοντάς τους να μπερδεύουν το σοβαρό και το αξιόλογο με το χυδαίο και το γελοίο». Αυτό που αγνοούσε ο Shaw είναι ότι ο Joyce είχε συνθέσει εντελώς συνειδητά το δικό του ξεγύμνωμα αυτής της χάνωσης, την εποχή μάλιστα που η τελευταία συναντούσε αντιστάσεις κι έπαυε τέλος.

Η περιγραφή και η αποτίναξη της χάνωσης

Η πασχάλινή εξέγερση ήταν μια αντίδραση εναντίον αυτής της παράλυσης, «μια τελευταία απελπισμένη προσπάθεια να σωθεί το ιρλανδικό έθνος από τη λήθη που παραλίγο ν' αντιμετωπίσει κατά τα τελευταία χρόνια του Μεγάλου Πολέμου». Οι πρωτεργάτες της ήταν σύμφωνοι με τη διάγνωση του Joyce στα 1907· ένας απ' τους διαδόχους τους έγραφε αργότερα ότι «αυτοί είχαν να επιλέξουν ανάμεσα στον εθνικό αφανισμό και σε μια ύστατη προσπάθεια να αναγεννηθεί ο ιρλανδικός εθνισμός, απ' όπου κάποια μέρα θα μπορούσε να προκύψει μια ελεύθερη Ιρλανδία». Μια ολοκληρωμένη ανάγνωση του *Οδυσσέα* πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο αυτή τη χάνωση αλλά και την αντίδραση ενάντια σ' αυτόν τον επαρχιωτισμό στα 1916. Την εποχή εκείνη, η Ιρλανδία ήταν στην πραγματικότητα ένα χωνευτήρι των σύγχρονων ρευμάτων, ο τόπος μιας ανισομερούς ανάπτυξης: απελπισμένη, όπως συμβαίνει πάντα με τις αποικίες, ήταν κι ένα εργαστήριο που απελάμβανε τα αποτελέσματα ενός επικοινωνιακού και εκπαιδευτικού συστήματος, που καθιερώθηκε εκεί πολύ πριν απ' ό,τι στην αυτοκρατορική Αγγλία. Απ' αυτή την άποψη επρόκειτο για μια χώρα συγγενή της Αργεντινής του Alejo Carpentier, όπου συνυπήρχαν ο Rousseau και η καθολική ιερά εξέταση, η Άμμος Σύλληψης και το *Das Kapital*.

Στην Ιρλανδία είχε συμβεί αυτό που θα συνέβαινε στον Τρίτο Κόσμο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα: οι παραδοσιακοί τρόποι ζωής κλονίστηκαν σε βάθος· έλειπαν όμως τα υλικά αντισταθμίσματα που οπουδήποτε αλλού θα έκαναν τέτοιου είδους απώλειες υποφερτές. Οι άνθρωποι υπέφεραν απ' την πιο «μοντέρνα» αρωσσία: τον ξεριζωμό. Διατηρούσαν την ελπίδα, ισχυρή αλλά έμμονη, ότι θα κατόρθωναν ίσως να εκσυγχρονιστούν με ανθρώπινο τρόπο και να θέσουν τέρμα σ' αυτήν την ολοκληρωτική απώλεια νοήματος που ήταν και το μόνο που γνώριζαν. Ανάμεσά τους, μερικοί έτρεφαν τα οπισθοδρομικά όνειρα μιας επιστροφής στο παρελθόν, αλλά επιθυμούσαν μια πιο υποφερτή εκδοχή του εκσυγχρονισμού. Σ' αυτά τα πλαίσια η εξέγερση του 1916 και ο *Οδυσσέας* μπορούν να ερμηνευθούν κατά τρόπον αρκετά ομοειδή: ως απόπειρες να επιτευ-

χθούν, στους τομείς της λογοτεχνίας και της πολιτικής, η ευλογία του εκσυγχρονισμού και η εξάλειψη των αρνητικών του συνεπειών. Μ' άλλα λόγια οι Ιρλανδοί ήθελαν να είναι ταυτόχρονα μοντέρνοι και οπισθοδρομικοί. Ο Frederic Jameson υποστήριξε ότι αυτό ακριβώς αποτελεί το κοινό χαρακτηριστικό του Τρίτου Κόσμου και του πολιτισμικού μοντερνισμού: παρέχει παραμυθία για όλα όσα συνεπιφέρει η διαδικασία της πραγματοποίησης, διαβεβαιώνοντας τους οπαδούς του ότι τα αρχαϊκά και αισθητικά αγαθά, που μοιάζουν να απειλούνται από τον καταναλωτικό καπιταλισμό, μπορούν στ' αλήθεια να περισωθούν απ' το ναυάγιο.

Όταν ο Joyce άρχισε να γράφει τον *Οδυσσέα* στα 1914, η καρδιά του βιομηχανικού κόσμου, κι όχι μόνο οι αποικιακές του προφυλακές, είχε παρλύσει από μιαν αίσθηση ανομίας: πράγματι, πολλοί αντιλαμβάνονταν τον Μεγάλο Πόλεμο ως ηρωϊκή εναλλακτική λύση σε μια τέτοια απουσία νοήματος. Το σχέδιο του Joyce, που συνίστατο στο να περιγράψει «την πιο καθημερινή μέρα», αποκτά μια ριζική σημασία σ' αυτά τα πλαίσια: ήθελε να επανεπιβεβαιώσει την αξιοπρέπεια του καθημερινού, να επικυρώσει το καθημερινό ως πρωταρχική συνιστώσα της εμπειρίας. Αλλά σε καμιά περίπτωση δεν σκόπευε να υποταχθεί στην κοινοτοπία αυτής της αποικιακής ζωής που είχε αναπαρασταθεί με ακρίβεια στους *Δουβλινέζους*. Ο Joyce είχε περιγράψει εκεί μιαν Ιρλανδία γεμάτη αποήχους και σκιές, έναν τόπο απομιμούμενων και κληρονομημένων χειρονομιών, του οποίου οι πολίτες είχαν στραφεί στο εξωτερικό για να υπηρετήσουν μια μακρινή πηγή εξουσίας στο Λονδίνο. Στις επόμενες δεκαετίες, πολλά άλλα μέλη της εκκολλαπτόμενης ελίτ του έθνους, που ντρέπονταν γι' αυτό το αποικιακό πλαίσιο, επρόκειτο να γράφουν τέτοιου είδους «πρωτόλεια», στα οποία θα έβρισκαν πικρή παρηγοριά αποδίδοντας όλη αυτή την ματαιότητα με μια διεστραμμένη ακρίβεια. Ίσως ο Joyce να έγραψε όλα τούτα σαν μια προσωπική απάντηση

στις πράξεις της πολιτικής βίας, σαν τον δικό του τρόπο να πάρει την εξουσία στα χέρια του, γιατί τα αντι-αγγλικά του σχόλια ήταν αναμφισβήτητα πιο συχνά και πιο πικρόχολα απ' ό,τι τα σχόλια των υπευθύνων της πασχάλινής εξέγερσης. Κάθε μια απ' τις ιστορίες των *Δουβλινέζων* διηγείται και μια ματαιωμένη απόπειρα απελευθέρωσης, μιαν απόπειρα καταδικασμένη ακριβώς επειδή είναι διατυπωμένη σύμφωνα με τις φόρμες και τις γλώσσες του εχθρού. Στο «Μια συνάντηση», για παράδειγμα, μικρά αγόρια κάνουν σκασιαρχείο, μ' όλες τις σκοτούρες που κάτι τέτοιο συνεπάγεται και μιλούν συνεχώς για τις ποινές που πρέπει να επιβληθούν στ' ανυπάκουα παιδιά. Ακόμη χειρότερα: η όλη επιχείρηση απαιτεί μια κάποια οργάνωση με στοιχεία καταπίεσης (πρέπει να εφεύρουν δικαιολογίες, να κατασκευάσουν γράμματα, να εξοικονομήσουν χρήματα, να εξαγοράσουν τις αδελφές κ.λπ.) που είναι εξίσου ανούσια και πληκτική με το μάθημα που αρχικά επρόκειτο ν' αντικαταστήσει, προσφέροντας τόση διασκέδαση. Όλος αυτός ο κομπορμισμός είναι απαραίτητος, με όρους κριτικής, προκειμένου η χειρονομία της πρόκλησης να μην εκληφθεί ως τέτοια. Στερούν τ' αγόρια απ' την ίδια την πράξη της εξέγερσης, τη στιγμή που αυτά προσπαθούν να την πραγματοποιήσουν· κι αυτό αναδεικνύεται σε προφητεία της αποτυχίας ενός εθνικισμού που επιμένει να περικλείει ό,τι τον οριοθετεί μέσα στις καθιερωμένες απ' τον αποικιοκράτη κατηγορίες.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Αγγελική Τσέλιου
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

* Ο Declan Kiberd διδάσκει στο University College του Δουβλίνου.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 19, Σεπτέμβριος 1994.